

Verantwoording

Leerlijnen jonge kind
in ParnasSys

juli 2017

Driestar *onderwijsadvies*

Driestar educatief

Inhoud

.....	1
Verantwoording leerlijnen jonge kind.....	1
1. Inleiding	4
1.1 Volgen van jonge kinderen.....	4
1.2 Inspectie en leerlijnen jonge kind	4
1.3 Leerlijnen jonge kind: plannen en volgen	6
1.4 Opbouw verantwoording	7
2. Uitgangspunten van leerlijnen jonge kind.....	8
2.1 Doel en meerwaarde	8
2.2 Handelingsgericht werken.....	8
2.2.1 Gericht op handelen.....	8
2.2.2 Uitgangspunten	8
2.2.3 Cyclisch model	9
2.3 Opbrengstgericht werken.....	16
2.3.1 Relatie met HGW	16
2.3.2 Leerkrachtvaardigheden.....	16
3. Theoretische achtergrond	17
3.1 Ervaringsgericht onderwijs.....	17
3.2 Programmagericht onderwijs.....	17
3.3 Ontwikkelingsgericht onderwijs	18
4. Operationalisatie van de leergebieden	19
4.1 Sociaal-emotioneel functioneren/Welbevinden en betrokkenheid	19
4.2 Spel	20
4.2.1 Spelontwikkeling	20
4.2.2 Spel in leerlijnen jonge kind	21
4.3 Motoriek.....	21
4.3.1 Motorische ontwikkeling.....	21
4.3.2 Motoriek in leerlijnen jonge kind	22
4.4 Taal	23
4.4.1 Taalontwikkeling.....	23
4.4.2 Het observeren van taalontwikkeling	24
4.4.3 Taal in leerlijnen jonge kind.....	24

4.5 Rekenen	25
4.5.1 Rekenontwikkeling	25
4.5.2 Het observeren van rekenontwikkeling	26
4.5.3 Rekenen in leerlijnen jonge kind	26
5.Literatuur	28
Bijlage 1: Bronverwijzingen leerlijnen/doelen	30
Bijlage 2: Leerlijnen en leerdoelen leerlijnen 4-7 jaar.....	32
Bijlage 3: Leerlijnen sociaal-emotionele ontwikkeling	33
Bijlage 4: Format thematisch werken.....	34

1. Inleiding

1.1 Volgen van jonge kinderen

Scholen hechten de laatste jaren meer en meer belang aan het volgen van de ontwikkeling van het jonge kind. Juist zij maken in relatief korte tijd op veel gebieden een grote ontwikkeling door. Het is belangrijk dat er oog is voor de voortgang in deze ontwikkeling. Ook is het van belang dat het aanbod afgestemd wordt op wat de kinderen nodig hebben. Ook de Inspectie van het Onderwijs vindt het onderwijs aan jonge kinderen belangrijk. Zij neemt in haar beoordeling verschillende aspecten van het onderwijs aan het jonge kind mee.

1.2 Inspectie en leerlijnen jonge kind

De Wet op het Primair Onderwijs (WPO) heeft omschreven dat de scholen adequate zorg moeten bieden aan de kinderen. Gedurende de kleuterfase leert een kind spelenderwijs allerlei basisvaardigheden: taal ontwikkelt zich, de woordenschat breidt zich uit en het fonemisch bewustzijn neemt toe. Ook sociale aspecten ontwikkelen zich, evenals grove en fijne motorische vaardigheden. Vormen van intentioneel en strategisch handelen worden in deze periode zichtbaar. Tegelijkertijd ontwikkelt het jonge kind een zelfbeeld. Juist in de kleuterperiode wordt de basis gelegd voor de ontwikkeling in de rest van de schoolperiode. Het is belangrijk dat deze basis deugt en eventuele ontwikkelingsachterstanden tijdig opgemerkt en ondervangen worden. Dat is ook de reden dat de inspectie veel waarde hecht aan hoe het kleuteronderwijs wordt vormgegeven binnen de school en of er voldoende aandacht voor de voortgang van de ontwikkeling van de kinderen is. In het *Onderzoekskader 2017 voor primair onderwijs en VVE* (Onderwijsinspectie, 2017) hanteert de inspectie daarvoor kwaliteitsgebieden en standaarden. Voor alle hieronder genoemde kwaliteitsgebieden en standaarden kan een school zich verantwoorden door onder andere te laten zien hoe zij leerlijnen jonge kind gebruiken om te komen tot een goede kwaliteit van het onderwijs.

Kwaliteitsgebieden inspectie	Mogelijkheden leerlijnen jonge kind
ONDERWIJSLEERPROCES	
OP1. Aanbod Het aanbod bereidt de leerlingen voor op vervolgonderwijs en samenleving.	Leerlijnen jonge kind biedt leerlijnen voor de cognitieve gebieden taal en rekenen en voor de spel- en motorische ontwikkeling, waarbij er gewerkt wordt aan doelen die de brede ontwikkeling van kinderen stimuleren. Voor het stimuleren van de sociaal-emotionele ontwikkeling kan de school gebruik maken van ZIEN! of een leerlijn sociale competentie.
OP2. Zicht op ontwikkeling De school volgt de ontwikkeling van haar leerlingen zodanig dat zij een ononderbroken ontwikkeling kunnen doorlopen.	Leerlijnen jonge kind biedt de leerkracht concrete leerlijnen met meetbare doelen waarbinnen de school de ontwikkeling van het jonge kind aan de hand van doelen volgt en het onderwijs aan de hand van de behaalde en openstaande doelen plant . Binnen de verschillende onderbouwgroepen is er hierdoor een duidelijke doorgaande leerlijn. De doelen vormen een goede aansluiting op het onderwijs in groep 3.

OP3. Didactisch handelen Het didactisch handelen van de leraren stelt leerlingen in staat tot leren en ontwikkelen.	Een school die gebruikt maakt van de leerlijnen jonge kind heeft op het groepsplanscherm een overzicht van alle behaalde en openstaande leerdoelen. Dit stelt de leerkracht in staat om op groeps,- en of individueelniveau het onderwijsaanbod af te stemmen op de ontwikkeling van de groep en de individuele leerling en hierbij een rijke leeromgeving te creëren waarin leerlingen uitgedaagd worden tot leren en ontwikkelen.
OP4. (Extra) ondersteuning Leerlingen die dat nodig hebben ontvangen extra aanbod, ondersteuning en begeleiding.	Leerling die in hun ontwikkeling afwijken van de groep, worden binnen de module leerlijnen 'zichtbaar' op het groepsplanscherm. De leerkracht heeft hier inzichtelijk op welk doelniveau de betreffende leerling functioneert en kan de leerling op basis hiervan een aangepast aanbod geven binnen de zone van naaste ontwikkeling van deze leerling. De leerkracht plant deze doelen in waardoor er een individueel plan ontstaat waarin de leerkracht alle specifieke ondersteuning en begeleiding beschrijft.
OP6. Samenwerking De school werkt samen met relevante partners om het onderwijs voor haar leerlingen vorm te geven.	Het registreren van de behaalde doelen levert mooie overzichten op van het niveau van de leerling. Deze overzichten zijn geschikt voor de communicatie binnen de school, naar ouders en andere relevante partners.
OP8. Toetsing en afsluiting De toetsing en afsluiting verlopen zorgvuldig.	Het werken vanuit leerlijnen jonge kind wordt opgenomen binnen de kwaliteitszorgcyclus van de school. Dagelijks observaties worden op structurele momenten ingevoerd in het systeem waardoor de huidige ontwikkeling zichtbaar wordt. Op structurele momenten worden de doelen voor de aankomende periode geplant, waarna een periode van handelen en evaluatie volgt.
SCHOOLKLIMAAT	
SK1. Veiligheid Schoolleiding en leraren dragen zorg voor een veilige omgeving voor leerlingen.	Naast de leerlijnen jonge kind, werkt de school of met ZIEN! of met een leerlijn sociale competentie. Binnen zowel ZIEN! als leerlijnen jonge kind is 'welbevinden' een voorwaardelijk item wat wordt geobserveerd en gestimuleerd om de te komen tot ontwikkeling. Welbevinden komt tot uiting in een omgeving waar leerlingen zich veilig voelen.
SK2. Pedagogisch klimaat De school heeft een ondersteunend pedagogisch klimaat.	Naast de leerlijnen jonge kind, werkt de school of met ZIEN! of met een leerlijn sociale competentie. Binnen zowel ZIEN! als leerlijnen jonge kind is 'betrokkenheid' een voorwaardelijk item wat wordt geobserveerd en gestimuleerd om de te komen tot ontwikkeling. Betrokkenheid van leerlingen wordt gestimuleerd door een ondersteunend pedagogisch klimaat.

ONDERWIJSRESULTATEN	
OR1. Resultaten De school behaalt met haar leerlingen leerresultaten die ten minste in overeenstemming zijn met de gestelde norm.	De doelen van leerlijnen jonge kind zijn ingedeeld in halve leerjaren (0, 1a, 1b, 2a, 2b en 2c). Hierdoor is er altijd inzichtelijk hoe het kind zich ontwikkelt t.o.v. de gestelde norm.
OR2. Sociale en maatschappelijke competenties De leerlingen behalen sociale en maatschappelijke competenties op het niveau dat ten minste in overeenstemming is met de gestelde doelen.	De doelen van leerlijnen jonge kind zijn ingedeeld in halve leerjaren (0, 1a, 1b, 2a, 2b en 2c). Hierdoor is er altijd inzichtelijk hoe het kind zich ontwikkelt t.o.v. de gestelde norm. Het onderwijsaanbod wordt hierop afgestemd. Binnen ZIEN! wordt de ingevoerde observatie afgezet tegen een normgroep van leeftijdsgenoten en leerlingen van hetzelfde geslacht. Hierdoor is altijd inzichtelijk hoe de leerling zich ontwikkelt t.o.v. de gestelde verwachtingen.
KWALITEITSZORG EN AMBITIE (KA)	
KA1. Kwaliteitszorg Het bestuur en de school hebben een stelsel van kwaliteitszorg ingericht en verbeteren op basis daarvan het onderwijs.	Het werken met de leerlijnen jonge kind stimuleert scholen om te werken vanuit een vaste kwaliteitszorgcyclus. Dit wordt verder beschreven in paragraaf 2.2.3 <i>Cyclisch model</i> . Het beschreven cyclisch model wordt ingezet op alle niveaus van de school, van leerling- tot bestuursniveau.
KA2. Kwaliteitscultuur Het bestuur en zijn scholen kennen een professionele kwaliteitscultuur en functioneren transparant en integer.	Leerkrachten, ib'ers, directies en besturen dienen kritisch te zijn op de door hen geleverde kwaliteit, eventuele tekortkomingen te analyseren, daarop verbeteringen uit te voeren en na te gaan of die doeltreffend zijn geweest. In groepsbesprekingen, in persoonlijke ontwikkelingsgesprekken of in teamverband analyseren de medewerkers de behaalde resultaten en stemmen hun handelen in het primaire onderwijsproces hier op af. Medewerkers spreken elkaar aan op hun verantwoordelijkheid. Het werken met leerlijnen jonge kind bevordert de professionele kwaliteitscultuur en dit cyclisch en transparant werken.
KA3. Verantwoording en dialoog Het bestuur en de school leggen intern en extern toegankelijk en betrouwbaar verantwoording af over doelen en resultaten en voeren daarover actief een dialoog.	Het werken met de leerlijnen jonge kind stelt scholen en besturen in staat om middels een eenduidige leerlijn per vakgebied en groep inzichtelijk te krijgen welke resultaten er behaald zijn. Deze informatie dient als basis voor de persoonlijke ontwikkelingsdoelen van de leerkracht en de school.

1.3 Leerlijnen jonge kind: plannen en volgen

Een leerlijn kan leerkrachten helpen om de lesstof, ook voor jonge kinderen, gestructureerd aan te bieden. Daarmee kunnen zij verantwoorden dat ze de juiste dingen doen. Daarnaast kan met behulp van de opeenvolging van leerdoelen in zo'n leerlijn de ontwikkeling van jonge kinderen gevolgd

worden. Daarmee kan vastgesteld worden of leerlingen zich adequaat ontwikkelen, maar ook of het aanbod van de leerkracht ertoe leidt dat kinderen stappen zetten in hun ontwikkeling.

De leerlijnen jonge kind zijn beschikbaar binnen de module leerlijnen, een extra module bij het leerlingvolgsysteem ParnasSys. De gegevens van de kinderen staan daarmee allemaal in één systeem, wat het eenvoudig maakt om de complete ontwikkeling te volgen. De leerlijnen jonge kind bevatten leerlijnen voor de vier belangrijkste ontwikkelingsgebieden voor jonge kinderen: Taal, Rekenen, Motoriek en Spel. Het volgen van de sociaal-emotionele ontwikkeling wordt gedaan met behulp van het signaleringsinstrument ZIEN!, een andere module binnen ParnasSys. Wanneer scholen gebruik maken van een ander signaleringsinstrument voor sociaal-emotionele ontwikkeling, kan dit ook ingezet worden. Echter, de resultaten daarvan komen dan niet in hetzelfde systeem te staan. Blijkt uit de uitslag van ZIEN! dat kinderen mogelijk ondersteuning nodig hebben op één van de zeven ZIEN!-dimensies, dan kunnen leerkrachten met behulp van CED leerdoelen voor sociaal-emotionele ontwikkeling, ook extra inzetten op het gebied van sociaal-emotionele ontwikkeling. De leerdoelen, ingedeeld op basis van de ZIEN!-dimensies, zijn ook beschikbaar binnen de module leerlijnen.

1.4 Opbouw verantwoording

In deze verantwoording wordt in *hoofdstuk 2* toegelicht wat de uitgangspunten van leerlijnen jonge kind zijn. De module leerlijnen is ingericht op basis van de principes van handelings- en opbrengstgericht werken. In *hoofdstuk 3* worden de drie belangrijkste visies op het kleuteronderwijs toegelicht. Leerlijnen jonge kind ondersteunt elk van deze drie visies. *Hoofdstuk 4* beschrijft hoe de verschillende leergebieden zijn geoperationaliseerd in de leerlijnen jonge kind.

Als bijlagen zijn de bronverwijzingen voor de leerlijnen opgenomen. Daarna volgen bijlagen met verwijzingen naar de leerlijnen met de leerdoelen, de stellingen van ZIEN! en de bijbehorende sociaal-emotionele leerlijnen (ingedeeld op basis van de ZIEN!-dimensies).

2. Uitgangspunten van leerlijnen jonge kind

2.1 Doel en meerwaarde

De leerlijnenmodule is een aparte module binnen het leerlingvolgsysteem ParnasSys. In ParnasSys worden alle gegevens van de leerlingen vastgelegd. Dat zijn, naast de administratieve gegevens, ook alle schoolse resultaten, notities, gespreksverslagen en eventueel het sociaal-emotioneel functioneren. De module leerlijnen is daarop een aanvulling, om het onderwijsaanbod te plannen en te evalueren, maar ook om de ontwikkeling van leerlingen vast te leggen en te volgen.

Binnen de module leerlijnen zijn verschillende inhouden beschikbaar. Daarnaast is het mogelijk om eigen inhouden toe te voegen. De leerlijnen jonge kind is één van de mogelijke inhouden. Deze bestaat uit vier verschillende leergebieden: Taal, Rekenen, Motoriek en Spelontwikkeling. Deze worden verder uitgewerkt en toegelicht in *hoofdstuk 4*.

De module is opgebouwd uit verschillende onderdelen. Deze zullen worden toegelicht aan de hand van de cyclus voor handelingsgericht werken in *hoofdstuk 3*.

2.2 Handelingsgericht werken

De twee belangrijkste noties die bepalen hoe het onderwijs wordt vormgegeven zijn handelingsgericht- en opbrengstgericht werken. Ook de Inspectie van het Onderwijs beoordeelt hoe het handelingsgericht werken binnen de school wordt vormgegeven. Daarbij neemt zij ook het kleuteronderwijs mee.

2.2.1 Gericht op handelen

Handelingsgericht werken heeft als uitgangspunt het accepteren van het feit dat kinderen verschillen. Dat betekent dat er systematisch en doelgericht gewerkt wordt aan het maximaliseren van prestaties. De cyclus van handelingsgericht werken wordt ingezet op groepsniveau, leerlingniveau en schoolniveau. Eventueel kan ook het bestuursniveau hierbij worden betrokken. Dit planmatig en cyclisch werken gebeurt niet alleen op cognitief terrein, maar ook op sociaal-emotioneel terrein.

De onderwijsbehoefte van de groep en de leerling staan bij HGW telkens centraal. De vraag die elke leerkracht zichzelf telkens moet stellen is: Wat heeft deze groep / deze leerling van mij nodig om verder te ontwikkelen? Het aanbod wordt daarbij afgestemd op het niveau van de leerling. Daarbij wordt rekening gehouden met de wisselwerking tussen het kind en zijn omgeving.

De leerlijnen jonge kind zijn zo ingericht dat de leerkracht per leerling vaststelt welke doelen behaald zijn. In de doorgaande lijn kan de leerkracht zo ook zien wat de volgende stap in de ontwikkeling van deze leerling moet zijn, zodat het aanbod daarop afgestemd kan worden. Omdat de leerkracht de voortgang van de alle leerlingen in de groep tegelijkertijd kan bekijken, kan het aanbod per (sub)groep worden gepland.

2.2.2 Uitgangspunten

Handelingsgericht werken hanteert de volgende zeven uitgangspunten (Pameijer, 2011):

1. *De onderwijsbehoeften van leerlingen staan centraal:* wat heeft een leerling nodig om een bepaald doel te behalen? Het aanbod moet daar op worden aangepast. Onderwijsbehoeften kunnen er bijvoorbeeld zijn op het gebied van instructie, materiaal, leeromgeving, feedback en dergelijke. Handelingsgericht werken betekent daarmee het waarderen van verschillen tussen kinderen.
2. *Afstemming en wisselwerking:* het gaat niet alleen om de leerling, maar om de leerling in wisselwerking met zijn omgeving: de groep, de leerkracht, de school, de ouders. Het is dus van belang dat er naar een totaalbeeld van de leerling wordt gekeken. Het is goed om daarbij de vraag te stellen: welke factoren zijn door de leerkracht of de school te beïnvloeden?
3. *De leerkracht doet er toe:* leraren realiseren passend onderwijs en leveren daarmee een cruciale bijdrage aan een positieve ontwikkeling van leerlingen op het gebied van leren, werkhouding en sociaal-emotioneel functioneren. De invloed die de school heeft op de leerresultaten van kinderen, worden voor twee derde bepaald door de leerkracht. Een kwalitatief sterke leerkracht is voor elk kind effectief, ongeacht de persoonskenmerken. Dat betekent dat leerkrachten goed moeten kunnen afstemmen op de kinderen.
4. *Positieve aspecten zijn van belang:* positieve aspecten in het functioneren of de omgeving van de leerling zijn van belang bij de ontwikkeling. Ze bieden perspectief: wanneer kan het kind een bepaalde taak wél goed uitvoeren? Dat kan vervolgens verder uitgebreid worden. Het is goed om deze positieve aspecten te benoemen naar betrokkenen en ze te benutten bij de aanpak.
5. *Samenwerking is noodzakelijk:* om een effectieve aanpak te realiseren, is het van belang dat zowel leraren, leerlingen, ouders als intern- en extern begeleiders samenwerken. Voor het analyseren van de situatie is samenwerking noodzakelijk, maar ook voor het zoeken naar oplossingen en het handelen.
6. *Het handelen is doelgericht:* waar werken we naartoe en wat hebben we daarvoor nodig? Doelen om onderwijsbehoeften te formuleren en het beredeneerde aanbod vorm te geven. Zowel lange- als korte termijndoelen zijn nodig. Doelen zijn zo SMART mogelijk geformuleerd. Doelen geven ook houvast bij het geven van feedback en het evalueren.
7. *De werkwijze is systematisch, stapsgewijs en transparant:* het is voor alle betrokkenen helder hoe de school wil werken en waarom. Er zijn heldere afspraken over wie wat doet, waarom, hoe en wanneer.

2.2.3 Cyclisch model

Handelingsgericht werken (en ook opbrengstgericht werken) gaat uit van het cyclisch model of het zes-fasen model. In dit model zijn de veelgebruikte vier fasen opgenomen; namelijk waarnemen, begrijpen, plannen en handelen. Er zijn twee fasen aan toegevoegd om het handelingsgericht werken te competieren, namelijk wegen en evalueren. Deze fasen zullen toegelicht worden, met daarbij hoe deze in de Leerlijnen jonge kind worden toegepast.

Figuur 1 Cyclus handelings- en opbrengstgericht werken

1. Waarnemen

Observeren is een vorm van bewust waarnemen. Kijken naar een leerling of groep gebeurt met een doel en een vooraf opgesteld plan voor de manier waarop je dat gaat doen. Een leerkracht bepaalt vooraf wat hij wil observeren, wanneer hij dat gaat doen, hoe hij het gaat organiseren, et cetera. De leerkracht is eigenlijk bezig met het doen van een vorm van onderzoek. (Janson & Memelink, 2005)

Bij het observeren is het belangrijk dat om objectief naar de leerlingen te kijken. Eigen interpretaties, opvattingen en meningen moeten ondergeschikt zijn aan wat je ziet. Daarbij worden vaak uitspraken gebruikt als *Wees een OEN (open, eerlijk en nieuwsgierig)*, *laat je OMA thuis (opvatting, mening of aanname)* en *gebruik tijdens gesprekken LSD (luisteren, samenvatten en doorvragen)* (Pameijer & Beukering, 2004).

Zeker bij jonge kinderen is het belangrijk om door middel van observaties gegevens te verkrijgen, niet door te meten. Daarnaast is het van belang om in betekenisvolle situaties te observeren. Bij dergelijke taken is de leerling vaak meer betrokken. Hoe hoger de betrokkenheid, hoe groter de kans dat een leerling echt laat zien wat hij kan.

Observeren aan de hand van leerlijnen jonge kind is observeren aan de hand van leerdoelen. Wanneer de leerkracht net gestart is met het werken met leerlijnen jonge kind, of bij een nieuwe leerling, zal er geobserveerd worden aan de hand van de hele leerlijn om vast te stellen op welk niveau de leerling functioneert. In andere gevallen zal de leerkracht gericht observeren voor leerdoelen die ingepland zijn om de huidige periode aan te werken. De tussentijdse observaties kunnen worden genoteerd in het logboek of op een geprint werkplan van de leerlingen.

De observaties resulteren uiteindelijk in het afvinken van behaalde doelen op het planscherm.

personen en dingen die voor hen belangrijk zijn.		
TAALFUNCTIONIES: Ontdekt dat woorden zijn opgebouwd uit klanken en dat letters en klanken corresponderen.	-4-0	2b
TAALBEWUSTZIJN: Voegt fonemen samen tot een woord (synthese).	-4-0	2b
TAALBEWUSTZIJN: Onderscheidt verschillende fonemen binnen een woord: p-e-n (analyse).	-4-0	2b
BOEKORIENTATIE: Voorspelt (globaal) een verhaal aan de hand van de titel van het boek en de boekomslog.	1-5	2c
VERHAALBEGRIIP: Maakt de verhaallijn inzichtelijk door de platen van een prentenboek in de juiste volgorde te leggen.	1-5	2c
VERHAALBEGRIIP: Gebruikt en leert (nieuwe) woorden naar aanleiding van verhalen en/of een thema. De woorden liggen in de wereld om het kind en verder buiten het kind (bijv. eskimo's)	1-5	2c
TAALFUNCTIONIES: Leest en schrijft klankzuivere mkm woorden, ook als zin achter elkaar.	1-5	2c
TAALFUNCTIONIES: Leest zelfstandig prentenboeken, eigen en andermans teksten.	1-5	2c

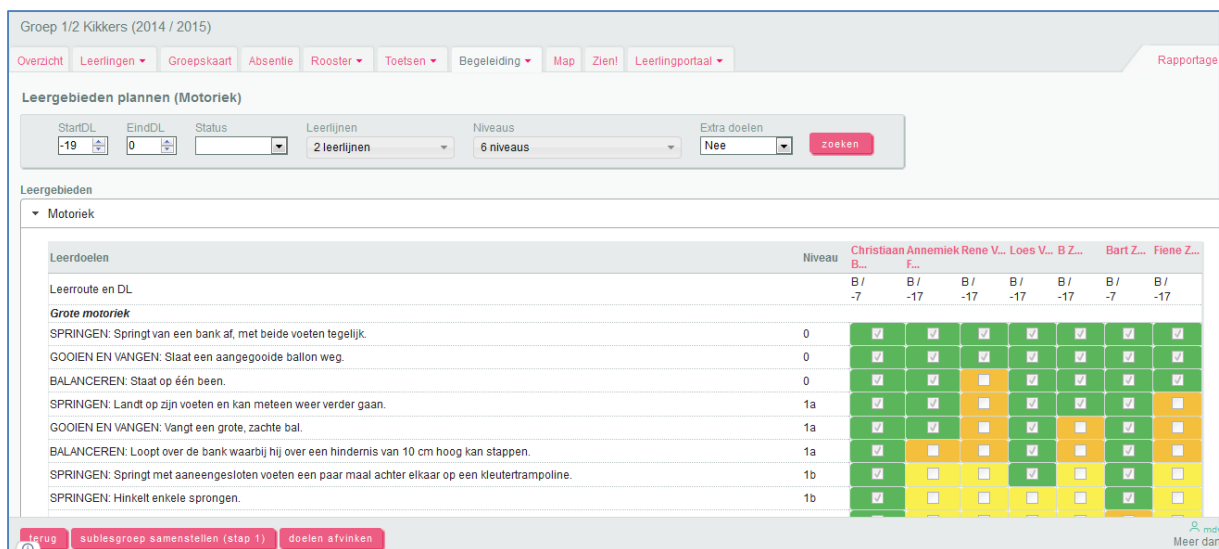
Naam en chronologische leeftijd	Observatiegegevens over de periode: Tot en met

Figuur 2: Voorbeeld logboek voor het noteren van observaties

2. Begrijpen

De centrale vraag tijdens de fase van begrijpen is: *Wat heeft deze groep, deze leerling nodig om verder te ontwikkelen?* Een groep bestaat uit individuele leerlingen. Het kan niet anders dan dat een leerkracht in de fase van begrijpen heen en weer gaat tussen wat de groep nodig heeft en wat de individuele leerling nodig heeft. Dit zijn de onderwijsbehoeften. Wat heeft deze ene leerling nodig? Hoe kun je hieraan tegemoet komen als je deze onderwijsbehoeften plaatst in het kader van de groepsaanpak en het groepsaanbod. Daarbij kunnen zowel pedagogische als didactische onderwijsbehoeften benoemd worden.

Voor deze fase van begrijpen is het groepsplanscher van belang. Hier staat immers voor alle leerlingen van de groep welke doelen zij behaald hebben en wat de volgende stap in hun ontwikkeling zou moeten zijn. Dit kan afgezet worden tegen de ontwikkeling van de andere leerlingen in de groep en de groep in zijn totaliteit.

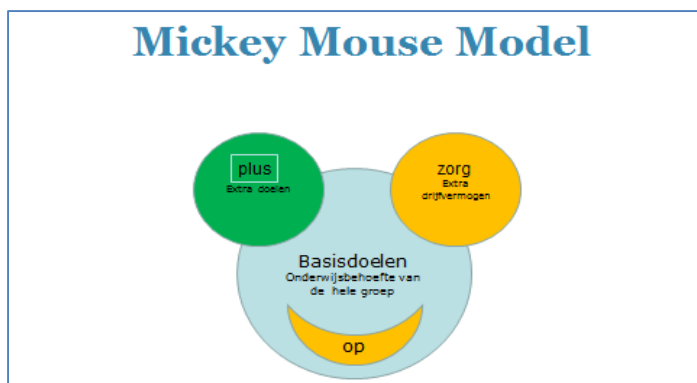
Figuur 3: Voorbeeld groepsplanscherm

3. Wegen

Tijdens de fase 'wegen' is alle informatie die verkregen is in de voorafgaande twee fasen (waarnemen en begrijpen) van belang. Het wegen houdt in dat de leerkracht een afweging maakt in wat het aanbod voor de komende periode wordt. Voor de leerlijnen jonge kind betekent dat, dat de leerkracht een afweging maakt welke leerlingen aan welke leerdoelen gaan werken. Normaliter worden leerdoelen gekozen die in de leerlijn aansluiten op de behaalde leerdoelen.

Daarbij is het van belang om te clusteren. De allereerst vraag van de leerkracht is dan ook: zijn er voor een bepaald leergebied leerdoelen waar zoveel mogelijk leerlingen tegelijk aan kunnen werken? De leerlingen die niet op het niveau van deze grootste groep kunnen werken, omdat zij buiten het basisaanbod vallen, kunnen wellicht bij elkaar in een clustergroepje worden geplaatst. Alleen de enkele leerling die qua ontwikkeling zover afwijkt van de groep dat hij/zij niet in één van de groepen past, krijgt een individueel plan. In groep 1 en 2 zal dit niet veel voorkomen. Dit wordt ook wel het MickeyMouseModel genoemd (zie figuur 4).

Met de leerlijnen jonge kind is het maken van een afweging voor de te kiezen doelen eenvoudig. Op het planscherm kan de leerkracht door middel van vinkjes aangeven welke leerlingen gezamenlijk aan welke doelen gaan werken. Door de kleuren groen, oranje en geel is snel te zien welke leerlingen op hetzelfde niveau functioneren, welke leerlingen voorlopen en welke leerlingen achterlopen.

Figuur 4: MickeyMouseModel

4. Plannen

Bij de planfase zet de leerkracht de observaties en afwegingen uit de voorgaande fasen om in een concreet plan. In dit plan wordt het doel beschreven: wat moeten de leerlingen aan het einde van de periode weten? Bij de leerlijnen jonge kind is dit te concretiseren door leerdoelen te kiezen. Deze worden vervolgens automatisch in het plan geplaatst.

Bij dit plan moet ook een concrete aanpak beschreven worden. Daarbij is het van belang om rekening te houden met de onderwijsbehoeften van de groep/leerling en de stimulerende en belemmerende factoren. Daarnaast moet de leerkracht zich natuurlijk houden aan de tijd en ruimte die voor dit leergebied op school beschikbaar is. In deze aanpak moeten ook de te gebruiken materialen beschreven worden.

In de kleutergroepen wordt meestal gewerkt aan de hand van thema's. Teambreed moet de afspraak geworden of er per thema een beredeneerd aanbod wordt beschreven of per halfjaar. Het is ook goed mogelijk om doelen per halfjaar te selecteren, en de aanpak vervolgens per thema te bepalen. Het is verplicht om in groep 1 en 2 een beredeneerd aanbod beschreven te hebben voor taal en rekenen. Ook voor VVE-kinderen die achterlopen op motoriek, spel of sociaal-emotionele ontwikkeling moet er zo'n aanbod zijn.

Door vooraf het onderwijsaanbod te plannen is de leerkracht in staat om bewust te handelen. Hij of zij kan de groep een beredeneerd leerstofaanbod aanbieden, ingebed in een aansprekend en uitdagend thema.

In de module leerlijnen is het mogelijk om de leerdoelen en leerlingen vanaf het groepsoverzicht door middel van vinkjes samen te voegen in een plan. In dit plan is vervolgens ruimte om een concrete aanpak te beschrijven voor de groep en eventueel een afwijkende aanpak voor individuele leerlingen. Ook is het mogelijk om bronnen toe te voegen: materialen waarmee aan dit doel gewerkt kan worden. Voor de leerlijnen jonge kind zijn standaard bronverwijzingen opgenomen naar de lessen uit de methode Doe meer met Bas. Daarnaast is het mogelijk om als school of leerkracht eigen bronnen toe te voegen. Dat concretiseert de aanpak.

Leerling

Groep

Medewerker

School

Overzichten

Beheer

Mijn ParnasSys

Groep 1/2 Kikkers (2014 / 2015)

Overzicht

Leerlingen

Groepskaart

Absentie

Rooster

Toetsen

Begeleiding

Map

Zien!

Leerlingportaal

Rapportage

Leergebieden plannen (Motoriek)

Leergebieden

▼

Motoriek

Leerdoelen	Niveau	Christiaan B...	Annamiek F...	Rene V...	Loes V... B Z...	Bart Z...	Fiene Z...
Leerroute en DL		B / -7	B / -17	B / -17	B / -17	B / -17	B / -17
Grote motoriek							
☐ SPRINGEN: Springt van een bank af, met beide voeten tegelijk.	0						
☐ GOOIEN EN VANGEN: Slaat een aangegooide ballon weg.	0						
☐ BALANCEREN: Staat op één been.	0						
☐ SPRINGEN: Landt op zijn voeten en kan meteen weer verder gaan.	1a						
☐ GOOIEN EN VANGEN: Vangt een grote, zachte bal.	1a						
☐ BALANCEREN: Loopt over de bank waarbij hij over een hindernis van 10 cm hoog kan stappen.	1a						
☐ SPRINGEN: Springt met aaneengesloten voeten een paar maal achter elkaar op een kleutertrampoline.	1b						
☐ SPRINGEN: Hinkelt enkele sprongen.	1b						
☐ GOOIEN EN VANGEN: Houdt een ballon door tikken met de handen een korte tijd omhoog.	1b						
☐ BALANCEREN: Staat op één been, zowel links als rechts.	1b						

Terug

subgroep samenstellen (stap 2)

Meer dan

Figuur 5: Het inplannen van doelen op het groepsplanscherm

5. Handelen

Het berekende aanbod, dat tijdens de vorige fase is beschreven, moet een concrete uitwerking krijgen. Daarbij wordt gebruik gemaakt van de bronnen zoals deze beschreven zijn in het plan. Voor kleuters is het van belang dat leren spelenderwijs gebeurt. Zo kunnen leerdoelen aangeboden worden tijdens het werken aan het thema, bijvoorbeeld tijdens een speel-werkles. Ook de inrichting van de hoeken kan zo worden vormgegeven dat de leerlingen er kunnen leren. Tijdens het buitenspelen of het gymmen kan de ontwikkeling van spel en (grote) motoriek gestimuleerd worden.

Het werkplan wat is samengesteld kan uitgeprint worden. Zo kan de leerkracht altijd zien welke leerlingen aan welke doelen werken en wat de aanpak is. Eventueel kunnen er op deze print ook tussentijds aantekeningen gemaakt worden, om zo de aanpak nog meer af te stemmen op wat elke leerling nodig heeft.

Meer dan Volgen (99MV)		Datum: 10-12-2012		
Groepswerkplan 1/2 leerlijnen boekoriëntatie				
Groep	1/2 leerlijnen boekoriëntatie			
Leerlijnenpakket	Leerlijnen jonge kind (DE) (JK - BAO - Regulier - Eigen school)			
Periode	10-12-2012 t/m 31-07-2013			
Leerlingen				
KC: Cornet, Karel - groep 1/2 Kikkers				
JP: Pietersen, Jan - groep 1/2 Kikkers				
SS: Smit, Sem - groep 1/2 Kikkers				
Aanpak 1/2 leerlijnen boekoriëntatie				
- Tijdens de speelwerkes op dinsdag en donderdag met de kleine kring - Combineren met de lijn relatie met volwassenen - gebruik maken van prentenboeken bij het thema EN van boeken die de kinderen van thuis mee mogen nemen, die ze graag met anderen willen bespreken.				
Aanpak Cornet, Karel				
Af en toe hem voor laten lezen, zodat hij uitgedaagd blijft om zelf te lezen. Leest al op AVI-E3.				
Aanpak Pietersen, Jan				
In de gaten houden of hij bij dit groepje past. Hij is veel jonger dan de anderen. In het begin vooral al de luistervraag stellen, zodat hij gericht kan luisteren.				
Taal/rekenen				
Beginnende geletterdheid	KC	JP	SS	
X	B	B	B	
Boekoriëntatie	DL -0	DL -10	DL -0	
Beantwoordt meerdere luistervragen tijdens en na het voorlezen van het verhaal	✓		✓	
Weet dat boeken van voor naar achter worden gelezen en de bladzijden van boven naar beneden.				
Voorspelt een verhaal aan de hand van de titel van het boek en de boekomslag en de plaatjes.				
Stelt een vraag over het boek met behulp van boekomslag en plaatjes.				
Legenda Gepland ✓ Behaald				

Figuur 6: Voorbeeld groepswerkplan

6. Evalueren

Een fase die zeker belangrijk is binnen het handelingsgericht werken is het evalueren. Door te evalueren is het namelijk mogelijk om het (vervolg)aanbod en de aanpak nog beter af te stemmen op de groep en het huidige niveau van functioneren van de leerlingen. Daarbij is zowel een kwantitatieve beoordeling als een kwalitatieve beoordeling belangrijk. Vanaf groep 3 gebeurt de kwantitatieve analyse meestal aan de hand van (methode)toetsen.

Evalueren binnen de module leerlijnen gebeurt allereerst door middel van het afvinken van behaalde doelen. Ook daarvoor zijn observaties noodzakelijk: heeft de leerling daadwerkelijk laten zien dat hij/zij dit doel beheerst? Daarnaast is het ook mogelijk een score toe te kennen bij gedeeltelijke beheersing.

Belangrijk is dat er schoolbreed afspraken gemaakt zijn over wanneer een leerdoel afgevinkt mag worden. Hoeveel keer moet een vaardigheid gezien zijn? In hoeveel situaties, en welk soort situaties? De scores 1-4 die toegekend kunnen worden, kunnen daarbij helpen: een leerkracht kan dan onderscheid maken of een vaardigheid alleen in een toets situatie, of ook in een vrije situatie wordt gezien, bijvoorbeeld.

De kwalitatieve evaluatie is van belang bij het opstellen van een volgende handelingsplan en moet daarop gericht zijn. Het gaat dan bijvoorbeeld over instructie, struikelblokken, wat kostte veel moeite voordat het beheerst werd en dergelijke.

2.3 Opbrengstgericht werken

Het Ministerie van Onderwijs vraagt van scholen om opbrengstgericht passend onderwijs te bieden aan alle leerlingen (Onderwijsinspectie, 2011). Onder opbrengstgericht werken verstaat de Inspectie van het Onderwijs het systematisch en doelgericht werken aan het maximaliseren van prestaties. Dit houdt in dat er gewerkt wordt volgens de evaluatieve cyclus, die ook voor het handelingsgericht werken ingezet wordt. Dit houdt in dat de leerkracht:

- doelen opstelt;
- het onderwijsaanbod beschrijft;
- gegevens verzamelt betreffende de ontwikkeling van de leerling door middel van observaties en toetsen tijdens en na de uitvoering van het onderwijsaanbod;
- de verkregen gegevens analyseert;
- eventueel het onderwijsaanbod bijstelt naar aanleiding van de evaluatie.

2.3.1 Relatie met HGW

Bij het principe van OGW is het verzamelen en analyseren van de informatie over de groep en de individuele leerling van belang. Deze informatie is meestal gebaseerd op (Cito)-toetsgegevens en observaties van spel, werk en gedrag. In een ideale schoolsituatie worden resultaten en doelen (OGW) gesteld, waarbij rekening wordt gehouden met de context (HGW). Dat houdt in dat niet maximale doelen worden geformuleerd, maar optimale doelen.

Het is van groot belang om de gegevens, verkregen door observaties, gesprekken, toetsen en analyses van spel en werk van de leerling om te zetten in onderwijsbehoeften. Er wordt daarbij onderscheid gemaakt tussen de onderwijsbehoeften van de gehele groep en de specifieke onderwijsbehoeften van subgroepjes en/of individuele leerlingen. HGW vraagt nadrukkelijk: *Wat heeft dit kind van deze ouders, in deze groep bij deze leerkracht op deze school voor de komende periode nodig?* (Pameijer, 2011)

De kracht van HGW en OGW ligt vooral in het cyclisch werken en het stellen van ambitieuze doelen. OGW heeft als doel om de onderwijskwaliteit te verbeteren vanuit het stellen van doelen en het behalen van resultaten. HGW wil in dit proces alle betrokkenen mee laten denken en laten werken. (Ministerie van Onderwijs, 2010), (Zwols Model voor kleuters), (Muynk, 2013).

2.3.2 Leerkrachtvaardigheden

Wil een school werken volgens de principes van OGW, dan vraagt dat specifieke vaardigheden van de leerkracht. Leerkrachten moeten doelen SMART kunnen formuleren, maar ook gericht kunnen observeren. De verkregen gegevens moeten juist vertaald kunnen worden naar de praktijk: het beredeneerde aanbod.

Om opbrengstgericht te werken met leerlijnen, is het van belang dat leerkrachten kennis hebben over de ontwikkeling van het jonge kind. Zo kan een doorgaande lijn gevormd worden, en kunnen leerkrachten beoordeling of de groep zich adequaat ontwikkelt. Voor die doorgaande lijn is het ook nodig dat leerkrachten weten wat er in het VVE-onderwijs en in groep 3 geleerd wordt, om daarbij aan te sluiten.

3. Theoretische achtergrond

Als leerkracht van groep 1 en 2 werk je vanuit een bepaalde visie op het onderwijs aan jonge kinderen. Dat kan ervaringsgericht, programmagericht of ontwikkelingsgericht onderwijs zijn. De ene visie hoeft de andere visie niet uit te sluiten; het is dus mogelijk om een combinatie hiervan te gebruiken.

3.1 Ervaringsgericht onderwijs

Het uitgangspunt van ervaringsgericht onderwijs is, dat een leerling al beschikt over alles wat het nodig heeft om te ontwikkelen. Zij hebben van nature een sterke drang om te weten, te begrijpen, ze zijn nieuwsgierig naar de wereld, creatief, en uit op contact. Volwassenen moeten daarop inspelen door te zorgen voor gunstige opgroeicondities.

In deze vorm van onderwijs krijgen de leerlingen dan ook veel ruimte om te ontdekken en om hun eigen weg te gaan. Startpunt voor het leren zijn de ervaringen van leerlingen, niet een vastgesteld curriculum of onderwijsinhouden. De onderwijsstrategie is erop gericht de kwaliteit van deze ervaringen te verhogen via een rijke omgeving en veel keuzevrijheid (Onderwijsraad, 2010).

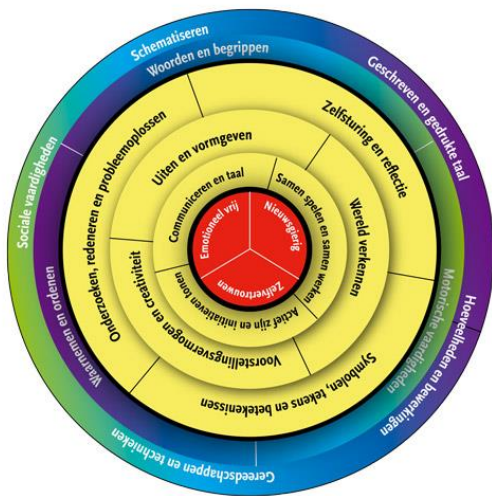
Werkt een school ervaringsgericht, dan kan leerlijnen jonge kind gebruikt worden om de ontwikkeling te volgen. Bij het inrichten van de leeromgeving kunnen de leerdoelen als leidraad gelden om de leeromgeving aan te laten sluiten bij de ontwikkeling van het kind.

3.2 Programmagericht onderwijs

Het uitgangspunt van programmagericht onderwijs is dat de ontwikkeling van leerlingen maakbaar is. Kennis wordt hierbij als een objectieve categorie gezien die in brokjes kan worden ingedeeld. De leerstof staat daarbij centraal. Op grond van een leerstofanalyse wordt een leertraject opgesteld waarlangs de leerlingen systematisch geleid worden naar de doelstellingen. Kenmerkend voor deze visie is dat de leerling niet of nauwelijks inbreng heeft in de leerstofkeuze. De bron van de ontwikkeling ligt in de geprogrammeerde stof, niet in de behoeften en de omgeving van de leerling (Oers B. v., 2005).

Met leerlijnen jonge kind is het mogelijk om vanuit deze visie aan de slag te gaan. Scholen gebruiken de programma's dan vaak als bronnenboek bij de leerlijnen.

3.3 Ontwikkelingsgericht onderwijs

Figuur 7: Cirkel basisontwikkeling

Ontwikkelingsgericht onderwijs bevindt zich tussen ervaringsgericht en programmagericht onderwijs in. Er kan gewerkt worden met het curriculum als uitgangspunt. De gestelde doelen in het curriculum worden serieus genomen.

Dat gebeurt echter wel kritisch, aangezien kerndoelen gevoelig zijn voor andere interpretaties omdat ze voortkomen uit cultuurhistorische ontwikkelingen. Daarin ligt een toerustend element. Deze visie op het onderwijs stelt dat onderwijsinhouden niet opgelegd moeten worden. Inhouden moeten juist aansluiten bij wat leerlingen kunnen en willen.

De bron van ontwikkeling is interactie. In tegenstelling tot bij de andere twee benaderingen is interactie bij ontwikkelingsgericht onderwijs voorwaarde om de ontwikkeling in gang te zetten en te houden.

Kenmerken van het ontwikkelingsgericht onderwijs zijn:

- Een holistische benadering (diverse activiteiten zijn met elkaar verbonden, zodat een brede ontwikkeling wordt gestimuleerd);
- Gebruik van betekenisvolle thematische activiteiten;
- De leerkracht is deelnemer aan de gezamenlijke activiteiten;
- De leerlingen construeren eigen oplossingsinstrumenten.

(Oers B. , 2005), (Oers B. v., jaargang 2 nr 3).

Vanuit ontwikkelingspsychologisch uitgangspunt is het belangrijk om waar mogelijk aan te sluiten bij de ontwikkeling van de leerling. De belangstelling en interesses van het kind en de activiteiten staan ten dienst van de ontwikkeling van het kind. De leerkracht zorgt voor stimulerende interactie naar aanleiding van uitdagende thema's. De leerstofplanning binnen de thema's behoort dan ook goed geregeld te zijn.

Met leerlijnen jonge kind is het mogelijk om inzichtelijk te krijgen hoe het kind zich ontwikkelt. Daardoor is de leerkracht in staat om zijn activiteitsaanbod aan te laten sluiten bij de ontwikkeling van het kind.

4. Operationalisatie van de leergebieden

Leer- en ontwikkelingslijnen jonge kind (4-7 jaar) bevat doelen voor vier verschillende leergebieden: taal, rekenen, motoriek en spel. Om het sociaal-emotioneel functioneren van kinderen in kaart te brengen, maken veel scholen gebruik van het pedagogisch expertsysteem ZIEN!. Voor scholen die geen gebruik maken van ZIEN! is het mogelijk om een leerlijn sociaal-emotionele ontwikkeling over te nemen.

4.1 Sociaal-emotioneel functioneren/Welbevinden en betrokkenheid

Optimale betrokkenheid en welbevinden zijn voorwaarden voor een kind om zich te kunnen ontwikkelen. Laevers beweert: “Daar waar betrokkenheid zichtbaar is, zit je goed met je onderwijs. In betrokken activiteiten geven kinderen het beste van zichzelf. Het is activiteit waarbij kinderen op hun niveau bezig zijn, hun kennen en kunnen volledig mobiliseren. In betrokkenheid beweegt het kind zich aan de grens van zijn mogelijkheden” (Verhoef, 1998).

Bij een hoge mate van betrokkenheid komt energie vrij en ervaart het kind een sterke voldoening. Wanneer energie vrijkomt, is dit zichtbaar in mimiek en houding; er is belangstelling en het kind heeft plezier in het spel. Plezier raakt het aspect van voldoening. Voldoening indiceert welbevinden. Als je als leerkracht een zich goed voelen waarneemt bij het kind gedurende een activiteit, wijst dit op een hoge betrokkenheid. (F.Laevers, 1994), (Broer e.a, april 2012).

Betrokkenheid en welbevinden wordt in leerlijnen jonge kind in kaart gebracht met behulp van het pedagogische expertsysteem ZIEN!.

Bij betrokkenheid geef je als leerkracht antwoord op de volgende stellingen:

Stellingen groep 1-4

- Heeft plezier in wat het doet.
- Gaat een tijdlang geconcentreerd op in de activiteit.
- Toont belangstelling voor het activiteiten aanbod.
- Toont doorzettingsvermogen.

Welbevinden betekent het ‘zich thuis kunnen voelen’, ‘zichzelf kunnen zijn’ en het ‘zich emotioneel veilig voelen’. Dit kun je zien als een kind spontaan is, levenslustig, ontspannen en open is en plezier maakt met anderen. (F.Laevers, 1994) (Broer e.a, april 2012).

Bij welbevinden worden de volgende stellingen door de leerkracht beantwoord:

Stellingen groep 1-8

- Komt opgewekt over.
- Maakt een vitale levenslustige indruk.
- Komt ontspannen en open over.
- Gaat graag naar school.

Middels de ZIEN! leerlingvragenlijst is het mogelijk om ook het kind een indicatie te laten geven van zijn of haar betrokkenheid en welbevinden. Bij jonge kinderen wordt dit gedaan middels een

leerlinginterview met het kind of een groepje kinderen rondom de praatplaten uit de methode *'Doe meer met Bas'*.

4.2 Spel

Spelactiviteiten waarin kinderen hun wereld op hun eigen manier verbeelden en vormgeven wordt ook wel relationeel spel of rollenspel genoemd. Omdat in het relationele spel alle ervaringen en vaardigheden aan bod komen die een kind nodig heeft voor een optimale ontwikkeling, wordt het relationele spel ook wel als het hart van het spel gezien. Het spel is goed voor een gezonde emotionele ontwikkeling, het bevordert de sociale ontwikkeling, het geeft toegang tot de wereld van symbolen en tekens, het stimuleert het abstracte denken en de fantasie en het prikkelt de creativiteit (Janssen-Vos, 2009). Kinderen vanaf groep 2 krijgen steeds meer de behoefte om steeds meer te gaan samenspelen, niet alleen in het rollenspel, maar ook met gezelschapsspelen. Het omgaan met regels komt steeds meer aan de orde om het spel goed te kunnen laten verlopen. Dat is onder andere heel belangrijk voor de sociale ontwikkeling.

Alle ontwikkelingsgebieden komen samen in het spel van het jonge kind. In de kleutergroepen is het daarom belangrijk om het accent te leggen op spel. Kinderen leren door spel als het een veilige situatie is, waarin ze zowel gestimuleerd worden om te ontdekken en te leren, maar waar anderzijds ook spelvrijheid is en geborgenheid. In spelsituaties kan de zone van naaste ontwikkeling gecreëerd worden om sociale vaardigheden, taalvaardigheden, rekenvaardigheden en motorische vaardigheden verder te ontwikkelen en te oefenen (Ameling, 2005).

4.2.1 Spelontwikkeling

1. Manipulerend spel

Jonge kleuters zijn veel bewegend en manipulerend bezig. Het spel draait om het bewegen en het handelend bezig zijn met allerlei voorwerpen, zoals blokjes, bal, zand, water, etc. In dit spel verbinden ze woorden aan voorwerpen en aan hun eigen handelingen. De materialen lokken uit dat kinderen in contact komen met elkaar. Het manipulerend spel heeft veel tijd en ruimte nodig om te groeien in de richting van het rollenspel.

2. Eenvoudig rollenspel

Het rollenspel ontwikkelt zich verder als voorwerpen in het spel een bepaalde betekenis gaan krijgen. Kinderen gaan zich iets verbeelden, fantaseren wat er in de werkelijkheid niet is of wat anders is en doen alsof. Ook nemen ze zelf een rol aan, zoals moeder. Kinderen spelen eerst vooral in hun eentje, maar wel in de buurt van andere kinderen.

3. Gezamenlijk thematisch rollenspel

In de kleuterperiode verandert het eenvoudige rollenspel naar het meer complexere thematische rollenspel. Kinderen zijn steeds meer in staat om een voorstelling te maken van een situatie uit de werkelijkheid. Ze kunnen hun eigen rol aannemen in het samenspel met andere kinderen en zijn in staat om samen een spelidee te verzinnen en het samen uit te spelen. Ze zijn beter in staat om vooraf te bedenken hoe ze het spel gaan spelen en wat er achtereenvolgens gaat gebeuren (Janssen-Vos, 2009).

4.2.2 Spel in leerlijnen jonge kind

Leerlijnen jonge kind heeft de ontwikkeling van het spel beschreven in de leeftijd van 3,5 jaar tot en met 6,5 jaar. Daarin wordt de spelontwikkeling zoals hierboven beschreven uitgewerkt. Daarnaast staan in leerlijnen ook leerdoelen voor regelspel, zoals gezelschapsspellen. De doelen zijn gebaseerd op de leerlijn Spelontwikkeling zoals deze uitgewerkt is door de CED-groep voor leerlingen in het zml-onderwijs met een ontwikkelingsleeftijd van 3,5 jaar tot en met 6,5 jaar.

Omdat vaardigheden voor alle leergebieden in de kleutergroepen zoveel mogelijk worden aangeboden in spelsituaties, is het meestal niet nodig om apart aan speldoelen te werken. De leerdoelen bij spel kunnen dan gebruikt worden om na te denken over een geschikt aanbod van de doelen in de andere leergebieden. Indien nodig kan er apart aan speldoelen gewerkt worden, bijvoorbeeld wanneer de leerkracht observeert dat het kind er moeite mee heeft.

4.3 Motoriek

Beweging is voor jonge kinderen erg belangrijk. Kinderen bewegen veel en herhalen bewegingen ook vaak. Alle vormen van bewegen vallen onder het leergebied motoriek. Dat kinderen veel bewegen is niet alleen van belang voor hun motorische ontwikkeling. Het heeft invloed op hun totale ontwikkeling, ook de sociaal- emotionele ontwikkeling en de cognitieve ontwikkeling. Kinderen leren door beweging hun lichaam kennen, maar ook hun omgeving. Ze doen ervaringen op rond begrippen als tijdbesef en ruimtebesef. Deze begrippen zijn op hun beurt weer belangrijk voor onder andere de taal- en rekenontwikkeling. Motoriek is moeilijk los te zien van andere ontwikkelingen. Een goede motorische ontwikkeling is daarom erg belangrijk. Het is goed om de motorische ontwikkeling van kinderen gericht te observeren (Kurtz, 2008).

Motoriek is te onderscheiden in de grote motoriek, de kleine motoriek en de sensomotoriek. Bij de grote motoriek horen de grote bewegingen, die gemaakt worden met behulp van spieren en spiergroepen die dichtbij de romp zijn. Denk daarbij aan zwaaïen, fietsen, duikelen en rennen.

De fijne motoriek omvat de bewegingen die met de handen en vingers worden gemaakt. Hieronder vallen bewegingen als pakken, grijpen, sturen van een potlood of pen om vast te kunnen schrijven of te tekenen. Hele jonge kinderen maken bewegingen met de handen vanuit de schouder. Vanaf een jaar of 4 kan een kind de bewegingen al iets beter coördineren: de bewegingen vanuit de elleboog. Vanaf 5 jaar kan een kind de bewegingen vanuit de pols sturen. Pas dan zijn kinderen ook in staat om de heel precieze bewegingen te maken die nodig zijn om bijvoorbeeld letters te maken.

De sensomotoriek omvat de ontwikkeling van de zintuigen: zien, horen, proeven, ruiken en tasten. Kinderen ontdekken hun wereld door hun zintuigen te gebruiken. Dat is een belangrijke factor bij de motorische ontwikkeling. Zo herkennen kleuters voorwerpen door ze af te tasten. Goed kunnen zien is belangrijk bij het leren schrijven, knippen, enzovoorts (Kohnstamm, 2009), (Kurtz, 2008), (Brouwers, 2010).

4.3.1 Motorische ontwikkeling

De ontwikkeling van de motoriek wordt door Gesell beschreven in zijn ontwikkelingsmodel.

De motoriek ontwikkelt zich in een bepaalde richting. Bij iedereen met een normale motorische ontwikkeling is die richting hetzelfde en ook waarneembaar.

1. De ontwikkeling verloopt van boven naar beneden. Een baby begint met het stabiliseren en coördineren van het hoofd, daarna het bovenste gedeelte van de rug en vervolgens het onderste gedeelte van de rug. Zo wordt het achtereenvolgens mogelijk om te gaan liggen, zitten, staan en tenslotte te gaan lopen.
2. De ontwikkeling verloopt van binnen naar buiten. Van de romp naar de schouders en vervolgens de armen en de handen, en van de romp naar het bekken en vervolgens de benen en de voeten. Bij een nieuwe houding volgen de handen en de voeten pas dan als de het hoofd en de romp in balans zijn. Pas dan zijn de handen en de voeten vrij om te bewegen.
3. De ontwikkeling verloopt van enkelvoudig naar samengesteld. Bewegingen worden eerst enkelvoudig aangeleerd. Pas dan wanneer de enkelvoudige bewegingen goed worden beheerst, kunnen ze tegelijkertijd worden uitgevoerd.
4. De ontwikkeling verloopt van totaal bewegen naar geïsoleerd bewegen. Bij het aanleren van een nieuwe vaardigheid is de beweging in eerste instantie groot. Meerdere delen van het lichaam bewegen mee. Gaandeweg de beweging meer wordt beheerst, zal ook alleen dat deel van het lichaam bewegen dat nodig is om de vaardigheid uit te voeren (Kohnstamm, 2009), (Poot- van der Windt).

4.3.2 Motoriek in leerlijnen jonge kind

Het leergebied motoriek in leerlijnen jonge kind is opgedeeld in de grote en de kleine motoriek. De sensomotoriek is zodanig verweven in het totale motorische ontwikkelingsproces, dat het lastig is om deze ontwikkeling apart te onderscheiden in leerdoelen. Door te lopen is een kind bijvoorbeeld al bezig met het voelen van de ondergrond en het bekijken van de omgeving. Bij het spelen met blokken is het kind tegelijk bezig met de tastzin, het zicht, etc. De ontwikkeling van de zintuigen dragen bij aan een goed verloop van de motorische ontwikkeling. Binnen de leer- en ontwikkelingslijnen zijn hier geen aparte doelen voor geformuleerd.

De leerlijn grote motoriek bestaat uit verschillende onderdelen, zoals springen, gooien en vangen en balanceren. Andere onderdelen zijn terug te vinden in de extra doelen, zoals klimmen en klauteren, rollen en tikspelen. Deze onderdelen en de onderliggende doelen zijn gebaseerd op de leerlijn zoals deze door de CED-groep is uitgewerkt voor bewegingsonderwijs. Om de leerlijn compact te houden, is er een keuze gemaakt in het aanbod van de verschillende onderdelen en een onderverdeling gemaakt in hoofddoelen en extra doelen. De extra doelen zijn daarbij vooral een uitbreiding van het aanbod. Omdat de motorische ontwikkeling erg belangrijk is en kinderen behoefte hebben aan veel beweging, is het goed om voldoende gelegenheid te bieden aan kinderen om hiermee te oefenen. Dat kan planmatig, bijvoorbeeld tijdens de gymles, maar kinderen oefenen hun grote motoriek ook tijdens bijvoorbeeld het buitenspelen en het spelen in de hoeken (Brouwers, 2010).

De hoofddoelen van de leerlijn fijne motoriek omvatten de ontwikkeling van tekenen en kleuren tot de voorbereidende schrijfhandelingen. Daarnaast bevat de leerlijn doelen voor de ontwikkeling door middel van fijn motorisch ontwikkelingsmateriaal (kralen rijgen, sluitingen openen en dicht doen). De extra doelen geven een verfijning weer op de hiervoor beschreven leerlijnen. De onderdelen van de leerlijn zijn gebaseerd op verschillende bronnen die deze onderdelen benoemen bij de ontwikkeling van de fijne motoriek (Brouwers, 2010), (Kooijman, 2009) en (Kurtz, 2008). Bij bijna alle activiteiten op school ontwikkelt het kind de kleine motoriek. Denk daarbij aan alle knutselwerkjes, het spelen met zand, het aan- en uitkleden, bladeren in boeken en dergelijke. Bij het aanbod van bijvoorbeeld knutselwerkjes kunnen de leerdoelen het uitgangspunt vormen. Wanneer een leerkracht

signaleert dat leerlingen moeite hebben met bepaalde doelen, kan begeleiding tijdens bijvoorbeeld het spelen in de hoeken of het aan- en uitdoen van de jas helpen (Brouwers, 2010).

Daarnaast zijn er doelen voor mondmotoriek opgenomen bij de extra doelen van de fijne motoriek. Leer- en ontwikkelingslijnen jonge kind wil hiermee de mogelijkheid bieden om kinderen te signaleren op de mondmotoriek om zo mogelijke taal- en spraakproblemen te voorkomen dan wel op tijd goede hulp te kunnen bieden.

4.4 Taal

We gebruiken taal om te spreken, te luisteren, te lezen en te schrijven. Zo maken we onze wensen kenbaar, vertellen en vragen we iets of uiten onze gevoelens. Het taalgebruik bestaat niet uit woorden alleen, ook gebaren, mimiek, lichaamshouding, intonatie zijn uitingen van taal. Door betekenisvolle en doelgerichte activiteiten te ontwerpen bij taal, kunnen wij de taalontwikkeling stimuleren. Het gaat om activiteiten die interessant, ontdekkend en uitdagend zijn, waar kinderen van genieten en die ze nieuwsgierig maken' (Janssen-Vos, 2008).

4.4.1 Taalontwikkeling

In de ontwikkeling tot geletterdheid kunnen drie fasen worden onderscheiden (Verhoeven, 1999)

1. De fase van de ontluikende geletterdheid. Deze fase betreft de voorschoolse periode als het kind nul tot vier jaar is. Het verwerft in deze periode de basisprincipes van de taal: luisteren, spreken en communiceren. Deze mondelinge taalvaardigheden vormen de basis voor de latere ontwikkeling van de schriftelijke taalvaardigheden. In de fase van de ontluikende geletterdheid komt het kind ook in meerdere of mindere mate in aanraking met geschreven taal. Bijvoorbeeld als het een prentenboek bekijkt, voorgelezen wordt, letters of woorden in boeken, tijdschriften en kranten ziet staan of op borden en logo's. Sommige kinderen worden hierdoor geïnspireerd om zelf ook schriftelijk te communiceren met anderen. Zij doen dat op hun eigen manier, bijvoorbeeld met tekeningen of eigen bedachte logo's.
2. De fase van de beginnende geletterdheid. Deze fase betreft de periode van groep 1 tot en met 3. Het kind gaat zich verder oriënteren op de geschreven taal. Daarbij leert het bijvoorbeeld de verschillende functies die taal heeft, te herkennen. Tevens ontwikkelt het inzicht in het verband tussen gesproken en geschreven taal. Het kind gaat het principe van het alfabetisch schrift ontdekken en maakt zich vervolgens de elementaire leeshandeling eigen. Het leert niet alleen betekenis te verlenen aan een verzameling tekens (lezen), maar ook om zijn eigen gedachten op papier te zetten en zo zelf betekenis te geven in tekens (schrijven). Het kind kan nu naast mondeling ook schriftelijk communiceren met anderen.
3. De fase van de gevorderde geletterdheid. Dit is de fase vanaf groep 4. Het kind leert steeds sneller woorden te herkennen, het leesproces wordt geautomatiseerd. Door deze ontwikkeling kan het kind zijn aandacht steeds meer gaan richten op de betekenis van een tekst. Het gaat ontdekken dat een tekst een samenhangend geheel is en hoe een tekst is opgebouwd. Daarbij kan het steeds beter onderscheid maken tussen verschillende soorten teksten. Ook leert het kind hoe je informatie uit teksten kunt halen. Het leert leesstrategieën toe te passen om eventuele problemen bij het begrijpen van teksten op te lossen. Zo ontstaat grip en controle op het eigen leesgedrag. Naast goed begripend lezen, leert het kind goed schriftelijk te communiceren met anderen door informatie en eigen ervaringen op te schrijven.

4.4.2 Het observeren van taalontwikkeling

Om goed te kunnen observeren is het van belang dat je als leerkracht weet wat je aan voorwaarden, kennis en vaardigheden nodig hebt.

Taal zit in alledaagse activiteiten en in spel. Als leerkracht kun je tijdens het spel kansen creëren en kansen grijpen om deze ontwikkeling te stimuleren. Het gaat erom dat kinderen de activiteiten die ze doen interessant vinden, dat ze nieuwsgierig worden en zekerheid willen krijgen. Als leerkracht willen wij inzicht krijgen wat het kind weet, hoe het denkt en hoe het redeneert. Dat kunnen wij krijgen door deel te nemen aan het spel en door vragen te stellen of interventies te doen. Door de goede interventies in te zetten wordt de ontwikkeling van het kind in de zone van de naaste ontwikkeling gestimuleerd.

Om speelse, betekenisvolle activiteiten in te zetten, is het nodig om kennis te hebben van de (SLO-)doelen die bij taal horen (SLO, sd). Daarnaast is het nodig om te weten hoe jonge kinderen leren. Kenmerkend voor de manier van leren van jonge kinderen is dat zij het met hun lijf en zintuigen beleven en ervaren. In eerste instantie zal de leerkracht jonge kinderen helpen te verwoorden wat ze ervaren en waarnemen. In een later stadium kunnen zij zelf vertellen wat zij zien en erover redeneren: ik denk, omdat..., want..., dus...,.

In de klassensituatie zijn er spontane observatiemomenten naast momenten waarop je planmatig observeert. Bij planmatig observeren is van belang dat je helder hebt wat je doel is. Zorg voor een betekenisvolle taalactiviteit (een probleem, een conflict, een uitdaging) bij je doel. Stel open, betrokken en zinvolle vragen die aanzetten tot denken, redeneren en actief zijn. Daag uit tot interactie tussen de kinderen. Ze kunnen veel van elkaar leren. Na de observatie is van belang af te wegen welke gegevens je wilt registreren en waar je dit doet. Daarna volgt de evaluatie: welke vervolgacties ga je eventueel in zetten en wanneer?

4.4.3 Taal in leerlijnen jonge kind

De leerlijn taal is onderverdeeld in beginnende geletterdheid en interactief taalgebruik. Dit is gebaseerd op de indeling van het SLO die (kern)doelen heeft opgesteld voor het primair onderwijs. Om het compact te houden, zijn er maar twee leerlijnen. Bij de leerlijn beginnende geletterdheid is telkens vooraan het doel aangegeven bij welk taalonderdeel het hoort. De mondelinge taalvaardigheid komt vooral terug in de leerlijn interactief taalgebruik. Daarbij zijn onderdelen opgenomen van het woordgebruik, het vloeibaar en verstaanbaar vertellen, het luisteren, het voeren van gesprekjes en het uiten van de mening en het stellen van vragen. Verschillende van deze onderdelen komen ook terug bij beginnende geletterdheid.

De leerlijn beginnende geletterdheid bestaat uit de volgende onderdelen:

a. Verhaalbegrip

Hieronder verstaan we de mate waarin een kleuter de 'taal' van voorleesboeken begrijpt; kan het kind bijvoorbeeld het verhaal navertellen, naspelen of halverwege voorspellingen doen over de afloop van het verhaal? De woordenschat speelt daarbij een belangrijke rol.

Bijbehorende leeractiviteiten zijn:

- een kort voorgelezen verhaal na laten vertellen met behulp van plaatjes en waarnemingsvragen;
- een verhaal chronologisch en samenhangend na laten vertellen zonder ondersteuning van plaatjes
- de verhaallijn inzichtelijk laten maken door de platen van een prentenboek in de juiste volgorde te leggen.

b. Taalfuncties

Hieronder verstaan we de rol die de taal speelt in een bepaalde taaluitingen.

Bijbehorende leeractiviteiten zijn:

- het aanbieden van picto's, zoals dagritmekaarten;
- het spelen met letters;
- het lezen van eigen naam en andere woorden.

c. Boekoriëntatie

Hieronder verstaan we de mate waarin een kleuter begrijpt dat illustraties en tekst samen een verhaal vertellen, dat een boek van voor naar achter gelezen wordt en dat je vragen kunt stellen over een boek.

Bijbehorende leeractiviteiten zijn:

- het voorspellen van een boek aan de hand van een boekomslag, plaatjes of titel.

d. Taalbewustzijn

Hieronder verstaan we de mate waarin kinderen woorden in klankgroepen kunnen verdelen, of ze eindrijm en/of woorden kunnen herkennen en toepassen en of ze woorden in fonemen (lossen klanken) kunnen verdelen.

Bijbehorende leeractiviteiten zijn:

- spelen met klanken, woorden en zinnen;
- woorden in lettergrepen verdelen;
- auditieve oefeningen.

4.5 Rekenen

Jonge kinderen zijn spelenderwijs bezig om grip te krijgen op de wereld om hen heen. 'Door hun een rijke, uitdagende speel- en leeromgeving te bieden, komen we aan deze behoefte tegemoet. Al spelend ontdekken en ervaren de kinderen in hun dagelijkse omgeving de verschillende rekendomeinen. Door betekenisvolle en doelgerichte activiteiten te ontwerpen bij deze rekendomeinen, kunnen wij de reken- en wiskundeontwikkeling stimuleren. Het gaat om activiteiten die interessant en uitdagend zijn, waar kinderen van genieten en die ze nieuwsgierig maken' (Janssen-Vos, 2008). Om dit op een verantwoorde wijze te doen, is het nodig te weten hoe de reken- en wiskundeontwikkeling verloopt en hoe de rekendomeinen zijn opgebouwd.

4.5.1 Rekenontwikkeling

In de voorschoolse fase gaat het vooral om ervaringen op te doen bij de verschillende rekendomeinen, zoals hierboven genoemd. In speelse, betekenisvolle, alledaagse situaties doen kinderen ervaringen op. Zij zijn zich er niet van bewust dat ze met reken- en wiskundeactiviteiten bezig zijn. In het manipulerende spel zijn ze bezig met het verzamelen, ordenen en onderzoeken. De kennis wordt al handelend met objecten en materialen opgedaan. Ook het spelen met ongevormde materialen, zoals zand, klei en water levert een schat van ontdekkingen op.

In groep 1 en 2 ontwikkelen kinderen zich door het opdoen van ervaringen binnen het manipulerend spel naar het "zeker weten" binnen het rollenspel en constructiespel. Het inzetten van verschillende soorten thema's daagt ook uit tot andere reken- en wiskundehandelingen. Bijvoorbeeld: ziekenhuis, bouwplaats, winkel, bibliotheek, kleine diertjes, prentenboeken, kunst, enz. Het gaat in deze fase vooral om problemen en conflictsituaties op te lossen, om relaties te leggen en gebruik te maken van symbolen en representaties.

In de ontwikkelingsfase na groep 2 gaat het vooral om rekenen als bewuste leeractiviteit. Het gaat om echte rekenen- en wiskundehandelingen, ook los van de spelcontext. Reken- en wiskundevaardigheden helpen hen met het oplossen van problemen. Bijv. in de winkel krijg je korting

als je een bepaald aantal producten afneemt. Denk daarbij aan optellen, aftrekken, verhoudingen, tafels, procenten enz. Zie verder de SLO-doelen van rekenen (SLO, sd)

4.5.2 Het observeren van rekenontwikkeling

Om goed te kunnen observeren is het van belang dat je als leerkracht weet welke voorwaarden, kennis en vaardigheden je nodig hebt. Rekenen en wiskunde zit verborgen in alledaagse activiteiten en in spel. Als leerkracht kun je tijdens het spel kansen creëren en kansen grijpen om deze ontwikkeling te stimuleren. Het gaat erom dat kinderen de activiteiten die ze doen interessant vinden, dat ze nieuwsgierig worden en zekerheid willen krijgen. Als leerkracht willen wij inzicht krijgen wat het kind weet, hoe het denkt en hoe het redeneert. Dat kunnen wij krijgen door deel te nemen aan het spel en daar vragen te stellen of interventies te doen. Door de goede interventies in te zetten wordt de ontwikkeling van het kind in de zone van de naaste ontwikkeling gestimuleerd.

Om speelse, betekenisvolle activiteiten in te zetten, is het nodig ook kennis te hebben van de (SLO) doelen die bij de rekendomeinen horen. Daarnaast is het nodig om te weten hoe jonge kinderen leren. Kenmerkend voor de manier van het leren van jonge kinderen is dat zij het met hun lijf en zintuigen beleven en ervaren. In eerste instantie zal de leerkracht jonge kinderen helpen te verwoorden wat ze ervaren en waarnemen. In een later stadium kunnen zij zelf vertellen (in rekentaal) wat zij zien en erover redeneren: ik denk, omdat..., want..., dus...,.

In het klasgebeuren zijn er spontane observatiemomenten naast momenten waarop je planmatig observeert. Bij planmatig observeren is van belang dat je helder hebt wat je doel is. Zorg voor een betekenisvolle rekenactiviteit (een probleem, een conflict, een uitdaging) bij je doel. Stel open, betrokken en zinvolle vragen die aanzetten tot denken, redeneren en wiskundig actief zijn. Geef feedback op oplossingen, redeneringen, dat wat kinderen laten zien, zeggen en doen, zodat de kinderen ervan leren. Daag uit tot interactie tussen de kinderen. Ze kunnen veel van elkaar leren. Na de observatie is van belang te kijken welke gegevens wil je registreren en waar? Daarna volgt de evaluatie: welke vervolgacties ga je eventueel in zetten en wanneer?

4.5.3 Rekenen in leerlijnen jonge kind

De rekenleerlijnen jonge kind zijn onderverdeeld over verschillende rekendomeinen

Tellen en getalbegrip

Hieronder verstaan we het grip krijgen op de getallenwereld.

Bijbehorende leeractiviteiten zijn:

- omgaan met de telrij: akoestisch tellen, a-synchroon tellen, synchroon tellen en resultatief tellen;
- omgaan met hoeveelheidsbegrippen: veel/weinig/ meer/minder/evenveel, verkort kunnen tellen, erbij- en eraf-handelingen;
- omgaan met getallen. Getallen hebben verschillende betekenissen:
 - aantal (hoeveelheid): de hoeveelheid van 5 dropjes;
 - telgetal (volgorde): de nummer 5 of de vijfde in de aftelrij;
 - meetgetal (maat): de leeftijd van 5 jaar;
 - naamgetal (naam): tramlijn 5;
 - rekengetal: 'twee erbij drie' is 5.

Meten

Hieronder verstaan we het herkennen, onderscheiden en begrijpen van verschillende grootheden, te weten:

- lengte
- oppervlakte
- gewicht
- inhoud
- geld

- tijd

Bijbehorende leeractiviteiten zijn:

- classificeren: voorwerpen kunnen sorteren op basis van eigenschappen;
- redeneren over verschillende grootheden in eenvoudige probleem- en conflictsituaties;
- verbanden leggen: het aflezen van meetuitkomsten in grafische voorstellingen;
- meten met een betekenisvolle maat: voeten, handen, meetstroken en meetinstrumenten.

Meetkunde

Hieronder verstaan we het leren begrijpen van de ruimte, het herkennen van meetkundige begrippen en het gebruiken van de taal die erbij hoort.

Bijbehorende leeractiviteiten zijn:

- oriënteren: het bewegen, kijken en beschrijven. Hierbij staan lokaliseren (het kunnen aangeven waar iets of iemand zich bevindt) en het innemen van een standpunt (vanaf welke plaats wordt iets wel of niet gezien) centraal;
- construeren: het maken van ruimtelijke en vlakke objecten. Het construeren gebeurt met vrij materiaal, blokken en ander meetkundig constructiemateriaal en met papier.
- opereren met vormen en figuren: spiegelen, werken met mozaïeken en het spelen met schaduwen van de zon.

5.Literatuur

- Ameling, M., Cordang, M., & Damen, L. (2005). *Spel en begeleiding*. Opgehaald van http://www.slo.nl/downloads/archief/deel_Voorwoord_-_Leeswijzer.pdf/.
- Broer, N.A., Haverhals, B., & Bruin, H.L. de (april 2012). *Verantwoording. Pedagogisch expertsysteem ZIEN! voor het primair onderwijs*. Gouda: Driestar Onderwijsadvies.
- Brouwers, H. (2010). *Kiezen voor het jonge kind*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Janson, D., & Memelink, D. (2005). *Observeren kun je leren*. Baarn: HBuitgevers.
- Janssen-Vos, F. (2008). *Basisontwikkeling voor peuters en de onderbouw*. Assen: van Gorcum.
- Janssen-Vos, F. (2009). *Spel en ontwikkeling*. Assen: van Gorcum.
- Kohnstamm, R. (2009). *Kleine ontwikkelingspsychologie 1*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Kooijman, E. (2009). *Pak je pen*. Rosmalen: Uitgeverij Cantal bv.
- Kurtz, L. (2008). *De motoriek van kinderen met dyspraxie, autisme, ADHD en leerstoornissen*. Huizen: Pica.
- Laevers, F. (1994). *De Leuvense betrokkenheidschaal voor leerlingen LBS-L. Handleiding bij de videomontage*. Leuven: Centrum voor Ervaringsgericht Onderwijs.
- Lamers, T. (2009). *Het jonge kind*. Heeswijk- Dinther: Uitgeverij Esstede bv.
- Ministerie van Onderwijs. (2010). *Opbrengstgericht werken in het basisonderwijs*. Inspectie van onderwijs.
- Muynk, B. d. (2013). *Opbrengstgericht leren, meer dan presteren*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Oers, B. v. (2005). Verslag van een studiedag bij Centraal Nederland gemaakt door A.J. Klok. Nunspeet: SBD Centraal Nederland.
- Oers, B. v. (jaargang 2 nr 3). *Zone*. Zone, p.16.
- Onderwijsinspectie. (2011). *Toezichtskader PO/VO*. Opgehaald van www.onderwijsinspectie.nl.
- Onderwijsinspectie. (2017). *Onderzoekskader 2017 voor primair onderwijs en VVE*. Opgehaald van <https://www.onderwijsinspectie.nl/documenten/publicaties/2016/10/17/onderzoekskader-2017-po-en-vve>.
- Onderwijsraad. (2010). *Naar een nieuwe kleuterperiode in het onderwijs*. Ophaald van <https://www.onderwijsraad.nl/upload/documents/publicaties/volledig/naar-een-nieuwe-kleuterperiode.pdf>
- Pameijer, N., Beukering, T. v., & Lange, S. (2011). *Handelingsgericht werken: een handreiking voor het schoolteam*. Den Haag: Acco.
- Pameijer, N., & Beukering, T. v. (2004). *Handelingsgerichte diagnostiek, een praktijkmodel voor diagnostiek en advisering bij onderwijsproblemen*. Leuven: Acco.
- Poot- van der Windt, H. (sd). *De motorische ontwikkeling*. Oirschot: K&P Opleidingen.
- SLO. (sd). *Jonge kind: doelen rekenontwikkeling*. Opgehaald van http://www.slo.nl/nl/downloads/documenten/Schemas__Rekenen-Wiskunde__MR.pdf/.
- SLO. (sd). *Jonge kind: doelen taalontwikkeling*. Opgehaald van http://www.slo.nl/nl/downloads/documenten/Schemas__Nederlandse__taal__MR.pdf/
- Verhoef, A. (1998). *Ontwikkelingsgericht werken, basisontwikkeling: basismodule*. De Kempen Schoolbegeleidingsdienst.

Verhoeven, L. &. (1999). *Tussendoelen beginnende geletterheid. Een leerlijnen voor groep 1 tot en met 3*. Nijmegen: Expertise Centrum Nederlands.
Zwols Model voor kleuters. (sd).

Bijlage 1: Bronverwijzingen leerlijnen/doelen

Bron	Hoe gebruikt
Spel- en sociaal-emotioneel - ZML SO Leerlijn Spelontwikkeling. (2012) CED- Groep F. Janssen-Vos. (2009) <i>Spel en ontwikkeling</i>. Van Gorcum F. Janssen-Vos. (1997) <i>Basisontwikkeling in de onderbouw</i>. Van Gorcum	De basis voor de leerdoelen in deze lijn is van het CED. De boeken van F. Janssen-Vos zijn gebruikt om doelen helderder te verwoorden
Motoriek Grote motoriek - Leerlijn Bewegingsonderwijs. (2007) CED- Groep Kleine motoriek - Kooijman, E. (2009) <i>Pak je Pen</i>. Uitgeverij Cantal B.V. Mondmotoriek - Pronk-Boerma, M. (1999) <i>Logopedie voor onderwijsgevenden</i>. H. Nelissen	De basis is CED. Daar het CED werkt met leerjaren zijn de tussenliggende halfjaren bij Leerlijnen ingevuld door eigen expertise vanuit de organisatie Kleine motoriek is voor een gedeelte overgenomen van het CED. Het meeste is echter eigen expertise vanuit de organisatie De leerdoelen zijn letterlijk van Alice Sekeris (expert uit eigen organisatie). Zij is geïnspireerd door het hiernaast staande boek.
Taalontwikkeling - SLO- NE tussendoelen beginnende geletterdheid. Geraadpleegd in oktober en november 2012 http://www.slo.nl/primair/leergebieden/ned/taalsite/lexicon/00572/ ; http://www.slo.nl/downloads/documenten/Schemas_Nederlandse_taal_MR.pdf - Stoep J. (2005) <i>Peuters interactief met taal</i>. Expertisecentrum Nederlands - Elsäcker W. (2007) <i>Zie je ze vliegen? Taallijn voor groep 3 en 4</i>. Expertisecentrum Nederlands - Pronk-Boerma, M. (1999) <i>Logopedie voor onderwijsgevenden</i>. H. Nelissen	De gehele lijn komt van SLO en Expertisecentrum Nederlands. Deze twee organisaties werken samen waar het gaat om het opstellen van (kern)doelen van de Nederlandse taal voor zowel het primair onderwijs als het voortgezet onderwijs. We hebben de lijn wel compacter gemaakt- dus de hele lijn is niet meer letterlijk hetzelfde, maar op onderdelen weer wel. De andere bronnen die hiernaast staan zijn gebruikt ter verduidelijking en/of het juist plaatsen in de leeftijdscategorie. De verwoording van de doelen is voornamelijk van het SLO en CED. De doelen van het CED zijn concreter geformuleerd dan de doelen van het SLO. De verwoording van de doelen van het

• Lindenberg- Meijerman C. (2010) <i>Logopedie en leerkracht</i>. Noordhoff Uitgevers. • Elsäcker W. (2012) <i>Interactief taalonderwijs in groep 1 en 2</i>. Expertisecentrum Nederlands • Basisleerlijn Taal. (2010) CED-Groep	CED sluit beter aan bij de verwoording van de doelen in Leerlijnen jonge kind.
Rekenontwikkeling • Rekenontwikkeling van het jonge kind, SLO. Geraadpleegd in oktober en november 2012 http://www.slo.nl/downloads/documenten/Schemas_Rekenen-Wiskunde_MR.pdf/ • Basisleerlijn Rekenen (2007) CED-Groep • Basisleerlijn Ruimte (2007) CED-Groep • Basisleerlijn Tijd (2007) CED-Groep • ZML SO en VSO Leerlijnen Rekenen (2012) CED-Groep	Als basis zijn gebruikt de leerlijnen van de SLO samen met de CED. De verwoording van de doelen hebben als basis het CED. De indeling in leerlijnen is van het SLO. Het SLO heeft getallen nog in drie categorieën onderverdeeld, namelijk getalbegrip-telrij; getalbegrip-hoeveelheden en getalbegrip-getallen. Leerlijnen jonge kind heeft ervoor gekozen om één lijn getallen te doen, waar wel alle drie de categorieën in terugkomen.

Bijlage 2: Leerlijnen en leerdoelen leerlijnen 4-7 jaar

De meest recente overzichten van de leerlijnen en leerdoelen jonge kind zijn te downloaden op onze website: <https://www.driestar-educatief.nl/advies-en-begeleiding/primair-onderwijs/parnassys/ontwikkelings-en-leerlijnen-0-7-jaar>

Bijlage 3: Leerlijnen sociaal-emotionele ontwikkeling

Het meest recente overzicht van de leerlijn sociaal-emotionele ontwikkeling is te downloaden op onze website: <https://www.driestar-educatief.nl/advies-en-begeleiding/primair-onderwijs/parnassys/ontwikkelings-en-leerlijnen-0-7-jaar>

Bijlage 4: Format thematisch werken

Taal: Doel beg. geletterdheid Doel interactief taalgebruik		Motoriek: Doel grote motoriek Doel fijne motoriek		Woordenschat: Werkjes: Extra:
Liedjes:		Thema : Groep2:	ZIEN! / SEO:	
Rekenen: Tellen en getalbegrip Meten Meetkunde		Spel: Doel		